

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: НАСКІЛЬКИ СТРАЖДАЄ УКРАЇНА ВІД «УТЕЧКИ МОЗГОВ»

АКИМОВ Дмитро - доктор філософії, кандидат соціологічних наук, голова Генеральної дирекції Міжнародної Академії Рейтингових технологій і соціології «Золота фортуна»

Міжнародний Академічний Рейтинг «Золота Фортуна» існує майже 18 років. У різний час співзасновниками Рейтингу виступали академічні структури Великобританії, Італії, Китаю, України.

Головною метою Міжнародного Академічного Рейтингу «Золота Фортуна» є пропаганда видатних досягнень науково-технічного прогресу, державних діячів, політиків, учених, представників силових структур, духовництва, а також установ, організацій, провідних підприємств усіх галузей промисловості країн-учасниць Рейтингу.

«Золота Фортуна» - об'єктивна оцінка праці визначних особистостей і трудових колективів, Рейтинг називає тих, хто творить завтрашній день України.

Нагороди МАРТИС «Золота Фортуна» встановлені для стимулювання та відзначення трудової і творчої діяльності громадян, політиків, державних діячів, вищих посадових осіб Церкви, які досягли плідних здобутків на користь суспільству в економіці, науці, мистецтві, політиці та суспільному житті.

Обранці Рейтингу «Золота Фортуна» нагороджуються Золотими і Срібними Стелами та Дипломами якості, Георгіївськими орденами і медалями. Вищою нагородою є Срібна статуя «Богиня Фортуна з золотим мечем». За час існування Рейтингу нею були відзначені видатні особистості, культурні і наукові центри. Це Папа Римський Іоанн Павло II, зірка світової опери Пласідо Доминго, Президент Союзу Російських зброярів, М. Т. Калашников, Нобелівський Комітет, Державний Академічний Великий театр Росії, Всесвітній Поштовий Союз (Берн), Європейський центр ядерних досліджень (Женева).

Серед володарів Бронзової Статуї «Богиня Фортуна з золотим мечем» - Міністерство оборони Королівства Нідерландів, Міністерство оборони Великобританії, Департаменти оборони США і Канади.

Нагородні документи номінантам готуються за підписами членів Секретаріату Президії Рейтингу. Президію очолює академік Б. Є. Патон, Президент Національної академії наук України. До складу Секретаріату Президії входять Президенти Національних і Королівських академій наук 29 країн світу. Сьогодні номінантами Рейтингу є громадяни 43 країн.

За останні роки, та, власне, протягом усієї історії незалежності України, де, як відомо, проблема трудової міграції набула величезних обсягів, одним з ключових питань була міграція (зовнішня – головним чином) за кордон інтелектуалів, в першу чергу – вчених. І це цілком зрозуміло. Бо,

з одного боку, інтенсивний відтік вчених, кваліфікованих спеціалістів призводить до зруйнування наукових шкіл. З другого – на підготовку компетентного вченого потрібно до двох десятків років. Тому йдеться про процес практично повного зруйнування наукового потенціалу українського суспіль-

ства, відновити який в майбутньому буде надзвичайно важко, якщо взагалі можливо.

З цього приводу проведені наукові конференції, підготовані і захищені дисертації (наприклад, з соціології В.В. Омельченка, Я.В. Петрової, І.П. Майданник та ін.)

Разом з тим, рівень серйозності наявної проблеми до кінця усвідомлений. Про що йдеться? Бо ж що таке інтелектуальна міграція? Це переміщення вчених за кордони своїх країн, яке передбачає збереження професійного статусу вченого (це може бути як тимчасова трудова міграція, так і еміграція, на жаль, в наших умовах межу тут провести доволі важко: не відомо, чи повернеться в Україну вчений чи ні)

Чи можна стверджувати, що українські вчені, що від'їжджають за межі країни, дійсно працюють за кордоном в якості наукових співробітників? Навряд!

Судячи зі статистики, лише сотні українських вчених, що виїхали за кордон, працюють за контрактами, в рамках тих областей наук, в яких вони працювали на батьківщині. Як правило, це найбільш кваліфіковані фахівці, вже відомі своїми працями за кордоном. Останні ж (а їх тисячі і тисячі) залишають країну і свої науково-дослідні установи зовсім не задля влаштування на роботу за фахом.

Все це ні в якому разі не означає, що спеціалісти з України завжди були непотрібні за кордоном. Навпаки, ситуація, що склалася, засвідчує, що багато спеціалістів із пострадянського простору, особливо тих, хто має будь-який рідкісний фах, завжди були конкурентоспроможними. Так, виявилось, що доволі великий попит на програмістів, вчених, діячів мистецтва і культури, тренерів, спортсменів.

І саме представники цих професій, після того, як впали різні перепони, стали активно переміщуватись за кордон. Що є цілком зрозумілим. Бо за деякими даними, оплата праці вченого емігранта на Заході, хоча і нижча за відповідну зарплатню вчених західних країн в чотири рази, все одно достатньо висока. Так, середня річна зарплата вченого в США становить 52 тис. доларів, в той час як в Росії – 2-3 тис. доларів, а в Україні і того менше.

Стосовно вчених, що працюють за контрактами, ситуація значно гірша: вони отримують зарплатню, обсяг якої майже в 60 разів нижчий за зарплатню зарубіжних спеціалістів аналогічного фаху. Більше того, добре влаштовуються за спеціальністю (мається на увазі наукова кваліфікація) лише п'ята частина емігрантів, причому, не менше 2-3 років іде на адаптацію та вирішення мовних, соціальних і психологічних проблем.

Однак, все це не зупиняє потік вчених з їхнім бажанням працевлаштуватися (тимчасово або назавжди) на Заході. Навіть зважаючи на те, що «професійний запит» на спеціалістів (маються на увазі в першу чергу вихідці з країн СНД) скорочується, оскільки рівень їх кваліфікації стає нижчим. Дійсно, сьогодні важко назвати гарних спеціалістів (принаймні, їх значну кількість), які були б підготовлені в останні роки, наприклад, в Україні, і на яких би був серйозний попит на Заході. Ми не маємо на увазі спеціалістів «середнього рівня» кваліфікації (програмістів, менеджерів і т. д.), що працевлаштовуються в Росії, країнах Східної Європи, іноді – Західної Європи, бо в цьому разі навряд чи може йтися про інтелектуальну міграцію.

Усе сказане наводить на ще один важливий висновок: багато вчених, що від'їжджають з України, практично поривають зі своїми професіями, втрачають свій науковий потенціал, дискваліфікуються. І навіть у разі можливої їх рееміграції (тобто повернення на батьківщину), уявімо, що це можливо, вони фактично втрачені для науки – як вітчизняної, так і світової.

Правда, тут ситуація може бути дещо «поправлена» з урахуванням болонізації системи освіти, що проходить зараз в українських вишах. По-іншому (так люблять висловлюватись деякі спеціалісти, які активно впроваджують в українських вузах Болонську систему) – інтернаціоналізації освітніх процесів.

При усій принциповій значущості впровадження багатьох аспектів такої системи (модульна система підготовки, можливість навчання в різних вузах, надання більшої значущості самостійній підготовці і т. д.) у

ній є «троянський кінь», який називають мобільністю підготовки кадрів.

Йдеться про те, що студенти, (звичайно, найбільш здібні, талановиті) мають можливість у процесі навчання чи після закінчення вузу переїздити жити і працювати в будь-які європейські країни. Для молоді з багатих європейських країн це нічого, крім користі, не приносить: вони залишаються на батьківщині або повернуться туди після недовгих стажувань. Але все по-іншому, коли йдеться про такі держави, як Україна. Ми, звичайно, не проти такого «руху» студентської молоді. Тим більше, що він, безумовно, позитивно впливає на підготовку спеціалістів. Однак, можна бути впевненими, що в подібній ситуації Україна втратить не тільки визнаних спеціалістів, в першу чергу в галузі природничих та технічних дисциплін, наук, але і найбільш талановиту молодь, яка могла б створити майбутнє української науки.

На жаль, вже очевидно (і це підтверджується думками багатьох працівників вищої школи, та й органів управління – також), що сьогодні «гарне місце» працевлаштування за кордоном стає в Україні для молоді, студентів, аспірантів головним орієнтиром наукової кар'єри і витісняє на «задній план» такі традиційні орієнтири як захист дисертації, підвищення в науковій ієрархії, кар'єри, наукові статті і монографії.

Звичайно, ніякими заборонами становище не виправити. Особливо, якщо врахувати ту обставину, що заборони зменшать можливість підготовки дійсно висококласних спеціалістів. Тому, слід звернути увагу на розгляд двох груп проблем: перша – причини, через які вчені їдуть з України; друга – політика, яку повинна вести держава стосовно врегулювання процесів інтелектуальної трудової міграції та еміграції.

Якщо говорити про першу з них, то необхідно враховувати дві групи задіяних тут факторів міграції. По-перше – «притягуючі фактори» – можливості, які відкриваються перед інтелектуальними мігрантами і емігрантами за кордоном. По-друге, «відштовхуючі фактори» - важкість труднощів, що чекають на батьківщині, де науці і вченим сьогодні приділяється дуже незначна увага.

Звідси дві основні групи мотивів. Перший – загально - соціальні мотиви: руйнування вітчизняної науки, зниження престижності і оплати наукової праці, непередбачуваність соціально – економічної і соціально – політичної ситуації в країні. Другий – індивідуально – психологічні мотиви (при цьому потрібно враховувати ту обставину, що, як свідчить практика і ті соціологічні дослідження, що проводяться, для вчених – мігрантів можливість реалізації свого творчого потенціалу, визнання їхніх наукових заслуг часто значать не менше за обсяг матеріального стимулювання). Конкретно, серед факторів (достатньо добре відомих) «переміщення» українських вчених на роботу за кордон можна назвати наступні:

- Бажання і можливість покращити своє економічне становище за рахунок підвищення рівня зарплатні та інших надходжень, грантів;
- Пошук кращих умов праці і життя за кордоном (більших можливостей в медичному обслуговуванні, соціальному страхуванні, пенсійному забезпеченні, у цілому – в соціальній сфері);
- Страх залишитися на батьківщині без роботи з урахуванням тієї мінімальної уваги, яка приділяється зараз в Україні розвитку науки.
- Відсутність перспектив професійного розвитку;
- Проблеми з підвищенням кваліфікації, можливостями участі в зарубіжних наукових конференціях і т.п.;
- Відсутність можливості проводити серйозні наукові експерименти через те, що останнім часом фінансується в наукових організаціях лише зарплата, а от кошти на матеріали та обладнання не виділяються;
- Недостатнє науково-інформаційне забезпечення діяльності вчених;
- Невисокий попит в Україні на наукоємну і високотехнологічну вітчизняну продукцію;
- Непотрібність результатів наукових досліджень суспільству, керівництву країни;
- Падіння престижу науки в цілому в країні, що, до речі, виражається в прагненні молоді вступати в першу чергу у вузи, пов'язані з бізнесом, комерцією, і оминати

вузи, що здійснюють підготовку спеціалістів за фундаментальними і природничими, а також гуманітарними напрямками. І це ще не всі причини.

Зрозуміло, що в тяжких економічних умовах науці важко «вимагати» від держави коштів на розвиток. Однак тут є одна особливість. На відміну від соціальної сфери, йдеться про не про «соціальні подачки», а про інвестиції в майбутнє суспільства, які повернуться багатократним прибутком, розвитком вітчизняної науки і промисловості. Однак, так вже сталося в нашій країні (та практично в усіх пострадянських країнах), що протягом багатьох років в першу чергу йдеться про необхідність задоволення найбільш актуальних і невідкладних соціальних потреб.

Цікаво, що реакцією інтелектуалів, не тільки вчених, а й працівників культури, тренерів і т.д. у відповідь є так звана «маятникова трудова міграція». Так, безліч вчених живуть частково за кордоном і частково на батьківщині, постійно переїжджаючи між двома країнами (тут, до речі, реалізується одна з позитивних функцій подібної міграції – посередницька між світовою і вітчизняною наукою). Форми такої міграції можуть бути дуже різними. Так, наприклад, у Львові та інших західноукраїнських містах багато вчених, викладачів вузів працюють як на батьківщині, так і в Польщі, Угорщині, Словаччині. Що ж до відомих спортсменів, тренерів, артистів, то багато з них (особливо це стосується російських, але і українських також, наприклад, брати Клички, чи Андрій Шевченко) живуть на дві домівки.

Все сказане, однак, не вирішує проблеми «відтоку мізків» або інтелектуальної міграції. У суспільстві на цю проблему існують два основних погляди: по-перше, оптимістичний («обмін знаннями»), по-друге, песимістичний («втрата розумів»). Прибічники

першого підходу до оцінки наслідків інтелектуальної міграції підкреслюють, що така міграція – фактор глобального соціально-економічного розвитку, закономірний рух «людського капіталу» на міжнародному ринку. Прибічники другого, песимістичного підходу головну увагу приділяють тому, що інтелектуальна міграція, з їхньої точки зору, погіршує можливості національного соціально-економічного розвитку, послаблює позиції держав-донорів на міжнародному ринку праці.

У зв'язку з цим вельми важливою і актуальною проблемою стає вироблення державної політики стосовно інтелектуальної міграції. З урахуванням всього вищесказаного, очевидно, що завдання не з простих. В принципі, виділяють три різновиди такої концепції державної політики:

- Концепція активного врегулювання процесів інтелектуальної міграції, яка передбачає пряме втручання держави в них. За її реалізації (звичай дотримуються цієї концепції країни – донори, які страждають від «відтоку мізків») наголос робиться на дотриманні національних і міжнародних правових актів і угод, що регулюють від'їзд і повернення мігрантів;

- Концепція невтручання, що відображає неприпустимість державного регулювання інтелектуальної міграції і еміграції з точки зору невід'ємного права людини, особистості на свободу переміщення. Зрозуміло, що найчастіше дотримуються даної концепції країни-реципієнти;

- Концепція орієнтації на перспективу виходить з того, що проблеми врегулювання інтелектуальної міграції можуть бути вирішені лише в перспективі, на міжнародному рівні за обов'язкового урахування як інтересів особистості, так і інтересів держави – батьківщини емігранта.